

Janus Pannonius szülőhelyének kérdéséhez

Érdekes véleménycsere zajlott le az ItK és a Janus Pannonius „Emlékkönyv” hasábjain nagy reneszánsz költőnk születési helyének kérdéséről.¹ Tóth István, II. Pius pápa oklevelére, két – lényegesen későbbi eredetű – plakett feliratára, valamint *Janusnak szülőföldjére utaló két versrészletére hivatkozva, elveti azt az általánosan elfogadott nézetet, amely szerint költőnk a Belovár-Körös megyei Cszemice (Chezmice, Czemicze) községben látta volna meg a napvilágot.* Véleménye szerint a születés helye nem lehet a Dráva folyásának felső szakasza közelében, a földrajzi utalások inkább a Duna közeli, torkolati vidékre mutatnak. Ennek alapján úgy sejtí, hogy az Eszéktől dél-délnyugatra fekvő *Kesince* (Kessince, Kesinci) lehet Janus születésének helye.

A fentiekkel ellentétben *Pais Dezső* – sajnos csonkán maradt, posztumusz írásában – arra utal, hogy a földrajzi leírások ilyen értelmezése helytelen, Janus Pannonius két versrészlete nem enged a torkolatvidékre következtetni.

Magyarország régi térképeinek tanulmányozása közben önkéntelenül is felvetődött a gondolat: adnak-e ezek ilyen irányú támpontot? Az eredmény több szempontból is pozitív, bár előre kell bocsátanom, hogy *csupán* a térképek a kérdést nem dönthetik el. Alkalmask azonban a földrajzi érvek alátámasztására vagy cáfolatára. Így nyilvánvaló, hogy a kérdésnek csakis földrajzi részéhez kívánok hozzászólni, az oklevéltani és éremtani vonatkozásokhoz sem hozzátenni, sem elvenni nem tudok.

A kérdés szempontjából a XVI–XVIII. század közti térképek lehetnek érdekesek. (Janus korából származó, „modern” jellegű térképet nemcsak hazánkban, de Európából sehol sem ismerünk.) Legkorábbi térképünk – amely egyúttal a korabeli európai kartográfia csúcsteljesítményének számít! – Bakócz Tamás érsek titkárának, Lázár „secretarius”-nak (közismertebb elnevezéssel Lázár deáknak) alkotása, 1514–1518 közt készülhetett. A jelenleg ismeretlen kézirat alapján Johannes Cuspinianus (Spieshaymer) és Georgius Collimitius (Thannstätter) „dolgozták át” a térképet, amelyet 1528-ban az ismert kozmográfus, Petrus Apianus (Bienewitz) adott ki Ingolstadtban.²

A térképről készített négy újabb átrajzolás és kiadás nem tartalmaz jelentősen újabb elemeket, így kevésbé érdekesek. Régebbi térkép után, újabb adatokat is beépítve dolgozott azonban Giacomo Gastaldi, aki 1546-ban készítette el a „Dunai országok” (Paesi Danubiani) címen ismert művét. Ugyancsak újabb elemeket dolgozott térképbe a bécsi Wolfgang Lazius „Hungariae Descriptio” c. művének szerkesztésénél (1556), valamint Zsámboky (Sambucus) János (1569, 1571).³ A következő évtizedek

¹ TÓTH I., *Janus Pannonius származása.* ItK 1965. 603–613.; TÓTH I., *Janus Pannonius genealógiája.* In: *Janus Pannonius-tanulmányok.* Bp. 1975. 65–76.; TÓTH I., *Ki volt Janus Pannonius?* Dtn 1972. febr. 27.; *Pais Dezső befejezetlen Janus Pannonius-tanulmánya.* Összeállította: HORVÁTH Mária. ItK 1978. 364–370.

² Cím-felirata: Tabula Hungariae ad quator latera per Lazarum quondam Thomae Strigonen. Cardin. secretariu viru . . . Ingolstadt 1528. Egyetlen ismert példánya az OSzK Apponyi gyűjteményében. *Hasonmás kiadása: A magyar térképírás kezdetei.* Szerk. STEGENA L. Tankönyvk. Bp. 1972.

³ *La vera descrittione di Tutta la Vngheria . . .* (etc.) per Jacomo de GASTALDI . . . Venetia D. M. XLVI (helyesen 1546!). Egyetlen példány a vatikáni könyvtárban. Ism. HRENKÓ P., *Geodézia és Kartográfia* 1972. 2. 110–21 OBERHUMMER, E.–WEISER, F., *Wolfgang Lasius Karten der Österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn . . .* Innsbruck, 1906. (Lasius és Sambucus térképeinek ha-

Magyarországot ábrázoló térképei lényegében a fentiek alapján készült kompilációk, tehát számunkra érdektelenekek.⁴

Ugyancsak kevés érdekességet tartalmaznak a XVII. század elejének, jobbra hadieseményeket bemutató térképei.⁵ A század végén azonban a térképezés új, akkoriban korszerű elvei szerint készítette Hevenes Gábor nevezetes „Parvus Atlas”-át (1689), amely már lényeges, értékes adatokat tüntet fel.⁶ A török háborúk idején (és utána), saját felvétele alapján készítette el Luigi Ferdinando Marsigli nagyszabású és pontos térképét a Duna-völgyről, amely azonban csak 1726-ban látott napvilágot a híres „Danubius . . .” első kötetében.⁷ Két évtizeddel korábbi az az áttekintő térkép, amely ugyancsak Marsigli neve alatt, G. Delisle szerkesztésében jelent meg.⁸ Ezekkel az újabb, kétségtelenül helyszíni felvételek alapján szerkesztett térképekkel zártam le a vizsgált lapok sorozatát. Az ellenőrzésre és azonosításra az Osztrák–Magyar katonai térképészet múlt század végén szerkesztett, és az I. Világháború előtt kiadott, 1 : 200 000 méretarányú (1 cm a térképen = 2 km) lapjait használtam fel.

Janus Pannonius utalásai a Drávára

Tóth István két helyen bukkant Janus szűkebb szülőföldjére, ill. a Drávára történő utalásokra. Az egyik (Teleki, II. 127):

Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad *altum*;

saját fordításában:

„Én magam is ezekről énekeltem, ki a *mély* Drávánál születtem.

A másik a Guarino panegyricus néhány sora:

Quo mox Danubio mixturus nomen et undas

Pinguia culta secat leni iam gurgite Dravus.

Csorba Győző költői átültetésében:

. . . merre a Dráva

Átszeli lágyan a zsiros szántóföldeket, és már

Árját s régi nevét a Dunába veszteni készül.

Pais Dezső prózai, de szövegű fordítása szerint:

„. . . hogy majd a Dunába elvegyítse nevét és hullámain / a kövér szántókat már csendesedő örvényléssel szeli át a Dráva”.

Az első idézettel kapcsolatban Tóth István azt a logikusnak tűnő megjegyzést teszi, hogy a Dráva „mély” jelzője minden bizonnyal a torkolat közelségére utal, mivel a folyók a *torkolat-vidéken mélyebbek* mint feljebb. Ezzel szemben Pais Dezső, vízrajzilag ugyancsak helytálló megállapítása szerint *nem szükségeszerű*, hogy egy folyó a torkolatánál mélyebb legyen, mint felsőbb szakaszain.

Az egész vita jelentőségét veszti, ha figyelembe vesszük, hogy a „mély” jelzőnek semmilyen hely megjelölő értéke sincsen. Geográfia-történeti tény, hogy a reneszánsz, sőt még a korai barokk idején, nemcsak az íróknak, gondolkodóknak, de még a jobban tájékozott geográfusoknak is *egészen téves*

sonmásaival.) Ismerteti: HRENKÓ P., Dunakanyar (DIB Tájékoztató), 1979. 1. sz. 18–25.; *Vngaria loca praecipua recens emendata atque* edita per Joannem SAMBVCVM Pannonium . . . (Bécs) 1574.

⁴ Magyarország régi térképeiről összefoglalást ad FODOR F., *A magyar térképírás*. I. Bp. 1952. Hiányosságai és tévedései ellenére az egyetlen ilyen tárgyú átfogó munka.

⁵ NAGY J., *Magyarországot ábrázoló, könyvekben megjelent térképek a XVI. és XVII. sz.-ban*. Térképtud. Tanulmányok I. Bp. 1958.

⁶ *Parvus Atlas Hungariae* . . . Rev. P. Gabriele HEVENESI S. J. M.DC.LXXXIX. Viennae. – Több példánya az OSZK-ban, ELTE Térképtudományi Tanszéken stb. Ism. FALLENBÜCHL Z., *Az „Atlas Parvus Hungariae” és Hevenes G.* – Térképtud. Tanulmányok Bp. 1958. (egy hasonmással.)

⁷ *Danubius Pannonico-Mysicus* . . . Ab A. F. Com. MARSILI, Amstelodami, M.D.CCXXVI. Vol. 1. (OSZK, Hadtörténeti Múzeum és Levéltár könyvtára, külön a térkép: ELTE Térképtudományi Tanszék.)

⁸ *Carte Particulière de la Hongrie* . . . Par G. DELISLE (1703?). *Faksimile* kiadása: Orsz. Hadtörténeti Múzeum és Levéltár.

elképzeléseik voltak a folyók, tavak, tengerek mélységviszonyairól.⁹ A folyók mélységéről általában csak a katonailag is fontos gázlok helyén volt valamiféle elfogadható ismeretük, egyébként azonban teljesen megalapozatlan találgatásokra hagyatkoztak. Bár a földrajz-történeti szakirodalomban erre vonatkozólag határozott utalást nem találtam, a korai földleírások alapján úgy vélem, hogy a mélységet a folyók szélességével arányosnak hitték.

Általában a „mély” megjelölést a *folyó egészére*, és a „jelentős”, „nagy” vagy a „széles” értelmében, mai szóhasználattal a „hajózható folyó”-ra alkalmazták. Janus is általánosságban az egész Drávára alkalmazza a megjelölést, és csupán annyit akar ezzel mondani, hogy hazájának egyik fontos, nagy folyója közelében látta meg a napvilágot. Éppen Tóth István cikkének egy másik idézetéből tűnik ki, hogy mennyire általánosságban, a folyó egészére vonatkozik a megjelölés:

„Hárman származtunk híres jósok e vérből

Merre a mély Dráva öntözi Pannóniát”.

Megyericsei István sírverséből egészen egyértelműen kitűnik, hogy a „mély” jelző az egész Dráva folyóra vonatkozik. A folyó egy szűkebb, körülhatárolt szakaszának kijelölésére *Janus Pannonius idézett sorai alkalmatlanok*, így a születési hely szempontjából érvként nem jöhetnek szóba!

Drávaszád, Drázád és Dárda

Meglepő kijelentést tesz Tóth István, amikor kétségsbe vonja az Oláh Miklós által említett Dráva-torkolati *Drázád helység létezését*. Oláh szerint Janus Pannonius „nem messze Drazad városától” született. Ezzel szemben a cikk írója kategorikusan kijelenti:

„Meg kell jegyeznünk, hogy Drázád város nem létezik.”

Ám a valóságban szinte minden régi térképünk feltűnteti ezt a „nem létező” várost. A torkolattól nem messze, nagyjából a mai Eszékkel egy magasságban találjuk Drázád-ot, amelyről itt csak a következő előfordulásokat említem:

Lázár, 1528: *Orazad* (a tipográfus a túlkerekített gót D-betűt olvasta O-nak; ugyanez az elírás megtalálható a Lázár-térkép többi származékán). Gastaldi, 1546: *Draza*. Lazius, 1556, 1570: *Drazath*. Zsámboky, 1569–1579: *Drazad* (rossz helyen, a Duna mellett ábrázolva, míg a tényleges ponton a Lázári eredetre valló „Orad” olvasható). Mercator, 1585 *Drazath*. G. B. Chiarello, 1683–87: *Drazat*.

A török hódoltság után Drázád eltűnik a térképekről, helyette felbukkan az Eszékkel szemközti parton *Dárda*. Hevenesinél, 1689: *Darda*; H. Jaillotnál, 1689 *Dárda*; a Marsigli–Delisle térképen, 1703: *Darda*.

Drázád létezését már Pais Dezső is hangsúlyozta az oklevélbeli előfordulásokra hivatkozva. Egyúttal arra is rámutatott, hogy a Dráva torkolati helység eredeti neve *Drávaszád* volt, amelyből könnyen származtatható a Drázád. Valószínűleg a török háborúk idején elpusztult helység a mai Dárda-ként, a híres eszéki hadihíd bal parti hídfő erődjeként újult meg. A török hódoltság idején fontos szerepet játszott, a 8565 lépés hosszú eszéki híd védelmében. (Ezt a hidat égette fel Zrínyi Miklós, 1664-ben.)¹⁰ Kevésbé tartom valószínűnek, hogy Drázád azonos az ugyancsak elpusztult Almással.¹¹

Bár Drávaszád–Drázád környéke mint Janus Pannonius: születési helye valóban nem jöhet szóba, térképi vizsgálata mégsem tanulság nélkül való. Feltűnő ui., hogy a XVI. század térképei Drázád helységet közvetlenül a Dráva partja mentén ábrázolják. A XVII. század végén készített helyszíni felvételek viszont Dárdát a folyótól aránylag távol, mintegy 8 kilométerre tüntetik fel. Az eltérés nyilvánvaló magyarázata: a folyót a torkolat környékén szélesen elterülő, mocsaras, vizenyős övezet szegélyezte. A korai kartográfusok, akik csak leírás alapján dolgoztak, csupán azt tudták, hogy a város a Dráva mellett fekszik. A hely valóban a „Dráva mellett” van, de nem közvetlenül a folyó állandó medre mentén, hanem a *mocsaras, árvizek látogatta övezet peremén*, messze a Drávától. Ezt a vizenyős övezetet Hevenesi és Marsigli pontosan feltűnteti. (Ezért kellett Szulejmán szultánnak rendkívül hosszú hidat

⁹ Pl. KÜMMEL, O., *Az óceán* Bp. 1888.

¹⁰ *Magyarország geographiai szótára* . . . Kiad. FÉNYES Elek I. köt. Pest, 1851. 240.

¹¹ HAJDÚ M.–MOLNÁR J., *Az első magyar térkép helynevei*. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. Bp. 1978.

épitettne!) Mindez arra mutat, hogy a torkolatközei alsó szakaszon *aligha folyhatott a Dráva kövér, zsíros szántók közt, mivel ez a mocsaras terület szántásra teljes mértékben alkalmatlan*. A korszerűbb igényekkel készített, részletesebb térképek a XVII. század végétől egyértelműen mocsarat jelölnek ezen a vidéken.

A Dráva-part jellege

Eljutottunk tehát addig a kérdésig, amelyet Tóth István is igen lényegesnek ítél: a Guarino pane-gricus idézett sorai a *Dráva felsőbb szakaszával egy magasságban fekvő Csezmicére, vagy a torkolat közeli Kesincire illenek-e jobban?* Következtetése ezúttal is eléggé kategorikus:

„E versrészlet nyilvánvalóvá teszi, hogy Janus Pannonius szülőhelyét a Duna–Dráva torkolat közelében kell keresnünk.”

Pais Dezső viszont így érvel:

„A legalsó szakaszra tudomásom szerint nem a partok melletti művelt földek lehettek a jellemzők, hanem a mocsári erdőségek.”

Mind a régi oklevelek, mind a XVII. század végén készített térképek az utóbbi nézetet támogatják. Györffy György így jellemzi a Dráva Baranya-megyei alsó szakaszának jellegét az Árpád-korban:^{1 2}

„A Duna és Dráva vízjárta holtágakkal tarkított síkságán kezdettől fogva a halászat a lakosság egyik főfoglalkozása . . . a Dráva síkságán, a vízjárta rétségek szigetein . . . félrideg állattartásra enged következtetni”.

Ez összhangban van a térképi ábrázolással is. Hevenesi Parvus Atlas-án a Duna mentén Szekcsőig, a Dráva mentén jóval Dárdán (Eszéken) túl terjedő mocsaras övezet ábrázolását láthatjuk. Az igazsághoz tartozik, hogy Hevenesi, aki hallomás alapján készült térképet másolt, a Dráva jobb partján mocsarakat nem jelez. Marsigli azonban, aki személyesen is bejárta ezt a vidéket, már a jobb partot szegélyező vizenyős mocsarakat is feltünteti. Ez az áradásos, nyirkos övezet még a múlt század végén is kb. 6–8 kilométeres sávban övezte a Drávát, és a torkolattól mintegy 70–80 kilométerig nyúlt fel. Ezt a vidéket zsíros (kövér) szántóknak leírni még a legmerészebb képzelőerővel sem lehetett!

Kesinci (vagy Kesince), Eszék-től dél-délnyugatra, 30 km-re fekszik a Dráva árterét szegélyező alacsony, de észak felé meredeken lejtő dombor gerincén. Innen szántóföldeket csak dél felé, a Drávával ellentétes irányban láthatott Janus! Kesinci és a Dráva közti széles ártéri síkságon vizenyős rétek, majd a folyópart közelében mocsaras ingovány, nádasok húzódtak.

Az egykori Csezmece, Csázma közelében (de nem azonos azzal!), közel 200 kilométerre a torkolattól, földrajzilag kedvezőbb képet mutat. Közvetlenül a Drávát itt is mocsaras öv szegélyezi, amely azonban sokkal keskenyebb, mint az alsó szakaszon. A folyóparttól nem messze lankásan emelkedik a dombvidék. Ez a táj már igen kedvező szántóföldi földművelésre. Mivel Pais Dezső meghatározása szerint Csezmece kb. 30 kilométerre lehetett a Drávától, innen a folyó felé tekintve valóban kiterjedt, kövér szántásokat láthatott Janus. Magát a Drávát ezen a szakaszon szigetek sokasága szabdalta megszámlálhatatlan ágra, ami a széles, „nagy” („mély”) folyó képzetét kelthette. Valamivel lejjebb, Csurgó magasságában ér véget a szigetek sora, innen lassan elcsendesedik a Dráva örvénylése.

A régi térképek ezen a szakaszon egyáltalában nem jeleznek mocsaras folyópartot. Valójában itt is volt ilyen övezet, de az alsó szakasz nagy árterénél jóval keskenyebb lehetett. Végeredményben, ha Janus Pannonius sorait hiteles földrajzi képnek fogadjuk el, úgy *az sokkal jobban illik a Dráva Csezmece, ill. Csázma magasságában húzódó szakaszára, mint a mocsaras torkolat melletti Kesincire*.

Iff. Bartha Lajos

^{1 2}GYÖRFFY Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Bp. 1963. 260.

1. Wolfgang Lazius: *Hungariae Descriptio* (1556) A Dráva–Duna beszögellésben "Drazath" (rossz helyen!), Eszékkal szemközt Barót (ugyanacsak rossz helyen!). (Az eredeti 1 : 1 másolata)

3. Hevenesí Gábor: Parvus Atlas-ának (1689) 28. lapja a Dráva torkolatával. Eszékkel szemközt Dárda (egykor Drázád?), a folyó és a város közt kiterjedt mocsár jelölése látszik. (Az eredeti 1 : 1 másolata)